

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ШАХРАЙСТВА В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Прудка Л. М.

У статті розглянуто сучасний стан та психологічні особливості інтернет-шахрайства. Визначено вплив інтернет-технологій на розширення можливостей інтернет-шахрайства. Проаналізовано психологічний механізм реалізації злочинного діяння у разі вчинення інтернет-шахрайства. Виокремлено підстави щодо класифікації інтернет-шахраїв, надано психологічний портрет особистості інтернет-шахрая. Визначені найбільш доцільні першочергові профілактичні дії, які допомагають запобігати розвитку інтернет-шахрайства.

Ключові слова: Інтернет, шахрайство, кіберзлочинність, фішинг, злочинне маніпулювання, психологічний портрет.

В статье рассмотрены современное состояние и психологические особенности интернет-мошенничества. Определено влияние интернет-технологий на расширение возможностей интернет-мошенничества. Проанализирован психологический механизм реализации преступного деяния при совершении интернет-мошенничества. Выделены основания для классификации интернет-мошенников, представлен психологический портрет личности интернет-мошенника. Определены наиболее целесообразные первоочередные профилактические действия, которые помогают предотвращать развитие интернет-мошенничества.

Ключевые слова: Интернет, мошенничество, киберпреступность, фишинг, преступное манипулирование, психологический портрет.

The article deals with the current state and psychological peculiarities of Internet fraud. The influence of Internet technologies on expansion of possibilities of Internet fraud has been determined. The psychological mechanism of realization of a criminal act in the course of Internet fraud is analyzed. The reasons for the classification of Internet fraudsters are singled out, psychological portrait of the Internet fraudsters is provided. The most appropriate first-time preventive actions that help prevent the development of online fraud identified.

Key words: Internet, cheating, cybercrime, phishing, criminal manipulation, psychological portrait.

Постановка проблеми. Політичні, економічні та соціальні перетворення останніх років разом із позитивними змінами спричиняють різке збільшення злочинів проти власності. Ця тенденція характерна й для шахрайства, особливо через мережу Інтернет. Глобальна інформаційна мережа стала благодатним середовищем для розвитку злочинності, зокрема й шахрайства. Використання Інтернет з метою шахрайства є, мабуть, нині одним із найпоширеніших видів кіберзлочинів. Інтернет – це досконалий інструмент у руках шахраїв завдяки наявності величезної аудиторії користувачів і можливості зберігання анонімності. Такий вид шахрайства із року в рік поповнюється все новими, складнішими і

більш продуманими способами та методами маніпулювання людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз як вітчизняного, так і зарубіжного наукового фонду свідчить, що останнім часом феномену «шахрайство» присвячені роботи в сфері психології, педагогіки, політології, соціології, історії і представлені в працях Ю.А. Єрмакова, Т.С. Кабаченко, Ц.Р. Кара-Мурзи, Г.А. Ковальова, І.К. Мірошника, Є.В. Сидоренко, Ю.М. Дмитрієнко, Н.В. Гребіня, К.Л. Попова, У. Альбрехта, Дж. Венца, Т. Уільяма та ін.

Традиційно проблема шахрайства розглядається з професійних позицій у працях з кримінального права, у кримінології і криміналістиці. Їй присвячені роботи Ю.В. Александрова, Г.В. Бембєєва, А.С. Булатова, А.В. Лисодєда, В.Д. Менделєвича, О.В. Смагляка, О.В. Волохової та ін.

Проте практично відсутні є дослідження психологічних аспектів шахрайства в мережі Інтернет. Між тим у професійній практичній діяльності працівників поліції України у процесі доведення основних доказів, для встановлення істини психологічний аналіз механізмів, методів і прийомів маніпулювання свідомістю і поведінкою потерпілих є теоретично і практично значимим аспектом, що підтверджує актуальність та важливість обраної теми.

У комплексі виникаючих проблем важливого значення набуває дослідження чинників, що сприяють успішності реалізації шахрайського задуму. Йдеться, з одного боку, про вивчення особи такого типу шахрая, міри володіння ним способами і прийомами злочинного маніпулювання, з іншого – про пізнання соціально-психологічних особливостей жертв шахрайських посягань.

Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлена зростанням шахрайських посягань із використанням новітніх технологій, незначним вивченням проблеми, необхідністю її теоретичного осмислення і впровадження в практику психологічних науково обґрунтованих рекомендацій з протистояння цьому виду злочинної діяльності.

Мета статті – дослідити психологічні особливості шахрайства в мережі Інтернет, розкриваючи соціально-психологічну характеристику особистості такого типу шахрая.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині мережа Інтернет стала невід’ємною частиною нашого життя. Але розвиток інформаційних технологій несе не тільки позитивні тенденції, а й призводить до негативних наслідків, а саме розвитку нових видів злочинів або використання інноваційних злочинних прийомів. З появою мережі Інтернет шахрайство виявило нові форми свого прояву і посіло своє місце в низці інших злочинів. Виникли такі поняття, як злочини в мережі, інформаційна наркоманія, кіберзлочинність. У нашому столітті інформація стала предметом злочинної діяльності.

Натепер шахрайство в мережі Інтернет стає розповсюдженим явищем. У мережі Інтернет немає власника і це ускладнює ситуацію. Анонімність, безконтрольність та вседозволеність дає змогу шахраям господарювати в Інтернеті та відчувати свою безкарність.

Такий вид шахрайства стає все більш небезпечним. Як показує практика, його жертвами стають не тільки пересічні громадяни, але й урядові організації та стратегічні об'єкти. Так, злочинці використовують отриману неправомірним шляхом інформацію для продажу або шантажу. Найбільш поширеною і сприятливою для шахраїв є кредитно-банківська сфера.

Аналізуючи доступну публічну інформацію, можна виділити такі поширені схеми шахрайства за допомогою Інтернету.

Останніми роками широку популярність отримали смс-розсилки або електронні листи з повідомленнями про вигреш автомобіля або інших цінних призів. Для отримання «виграшу» зловмисники зазвичай просять переказати на електронні рахунки певну суму грошей, мотивуючи це необхідністю сплати податків, митних зборів, транспортних витрат та ін. Після отримання грошових коштів вони перестають виходити на зв'язок або просять переказати додаткові суми на оформлення виграшу.

Ще один відомий спосіб шахрайства пов'язаний із розміщенням оголошень про продаж товарів на електронних дошках оголошень і інтернет-аукціонах. Як правило, шахраї залучають своїх жертв заниженими цінами і вигідними пропозиціями і вимагають перерахування передоплати шляхом переказу грошових коштів на електронний гаманець. Після приходу на рахунок потрібної суми, шахраї кидають покупця в «чорний список», блокують його повідомлення і номер телефону.

Нерідкі випадки шахрайства, що пов'язані з діяльністю інтернет-магазинів і сайтів, де також під час замовлення товарів просять внести передоплату, часто шляхом внесення грошових коштів на якийсь віртуальний гаманець за допомогою терміналу експрес-оплати. Далі магазин протягом декількох днів буде придумувати відмовки й обіцяти швидку доставку товару, а потім безслідно зникає або надсилає неякісний товар. Мета подібних сайтів – обдурити максимальну кількість людей за короткий термін. Створити інтернет-сайт сьогодні – справа кількох хвилин, тому незабаром після припинення роботи сайт відродиться за іншою адресою, з іншим дизайном і під іншою назвою.

Також одним із найпоширеніших способів шахрайства в інтернеті є фішинг. Його особливість полягає в тому, що відбувається крадіжка особистих даних для подальшого розкрадання коштів з банківської карти або інтернет-гаманця. У цьому разі шахраї для отримання паролів і секретної інформації використовують спам-розсилки, комп'ютерні віруси і підставні сайти.

Так, наприклад, шахраї розсилають смс-повідомлення, що містять інформацію про те, що банківська карта абонента заблокована з низки причин. Іноді подібні повідомлення містять заклик переказати гроші, щоб розблокувати картку, іноді абонента просять зателефонувати або відправити смс на короткий номер.

Один із популярних способів шахрайства, заснований на довірі людей, пов'язаний із зверненням через мережу Інтернет про «термінову допомогу». У цьому разі шахраї вигадують «жалісну легенду», яку складають

досить талановито і грамотно. Повідомлення починається з короткої історії, в яку потрапив «нешасний», далі він просить фінансову допомогу «хто скільки може». До такого звернення шахраї прикладають фотографії нібито своїх «хворих» дітей, батьків, «офіційні» документи, свідоцтва та висновки лікарів. Особливість таких повідомлень у тому, що всі вони розповідають жалісливі трагічні історії про хворобу, на яку потрібні гроші. У такому зверненні потрібні продумано розставлені акценти, щоб аудиторія читачів повірила і допомогла. Таким чином використовується довіра людей, а шахраї мають змогу заробляти за тиждень кілька тисяч доларів від співчуваючих.

У практиці останніх років відзначається, що разом із класичними прийомами обману і зловживанням довірою злочинці застосовують нові способи, що ще не мали аналогів у минулому. Окрім використання інформаційних технологій, обман і зловживання довірою ґрунтуються на наукових стратегіях прихованої психологічної дії.

Так, сутність шахрайства полягає у психологічному впливі шахрая на жертву, а саме досягнення матеріальної вигоди шляхом обману або шантажу.

Розпочинаючи злочинні дії, особа створює її модель у своїй свідомості, розробляє схеми проведення шахрайської операції, вживає організаційних й технічних заходів, спрямованих на забезпечення можливості її практичної реалізації. Під час виникнення шахрайства для досягнення поставленої мети злочинець намагається використовувати психологічний вплив на особу за допомогою маніпулювання.

Злочинне маніпулювання у разі шахрайства включає досить широкий арсенал засобів, що чинять психологічну дію на жертву. До основних прийомів злочинного маніпулювання свідомістю і поведінкою жертви у разі шахрайства в мережі Інтернет можна віднести такі: маніпулювання змістом та формою надання інформації, створення штучного дефіциту часу у прийнятті рішення (вимагання сплатити неіснуючу послугу або товар у найкоротший термін) та ін.

Згідно з Дж. Саймоном успіх такої маніпуляції передусім залежить від того, наскільки маніпулятор майстерно:

- приховує шахрайські наміри;
- знає психологічні уразливості жертви, щоб визначити, яка тактика буде найбільш ефективною;
- має достатній рівень жорстокості, щоб не турбуватися про те, що жертві буде завдано збитку в разі потреби [5, с. 86].

На думку В.В. Кальниш, маніпуляція – це вид психологічного впливу, майстерне виконання якого веде до прихованого порушення в іншій людини намірів, які не збігаються з її актуально існуючими бажаннями [2, с. 58].

Аналіз механізму шахрайської діяльності в мережі Інтернет неможливий без дослідження особи злочинця, тих її складників, які сприяють маніпулятивній дії в системі шахрай – жертва. Вивчення особи шахрая є пріоритетним напрямом в юридичній психології та кримінології.

Знання про особу шахрая потрібні для розуміння причин протиправної поведінки і розробки заходів, які запобігатимуть суспільно небезпечним посяганням на власність. Не маючи в розпорядженні знань про

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

психологічні особливості особи шахраїв, неможливо планувати й ефективно здійснювати діяльність з розкриття злочинних діянь такого роду.

Частина авторів схиляється до точки зору, що шахраї, зокрема і ті, які орудують у кіберпросторі, не мають відмітних психологічних особливостей від законослухняних громадян. Так, У. Альбрехт, Дж. Венц, Т. Уільямс вважають, що шахрайство може вчинити будь-хто [6, с. 32].

Разом з тим можна зазначити, що особа шахрая в кіберпросторі характеризується низкою специфічних соціальних характеристик. Так, значну питому вагу подібних злочинів становлять чоловіки; виявляється тенденція поширення шахрайства в некримінальному середовищі. Найбільш активним у разі здійснення шахрайства є вік від 18 до 40 років, проте складається тенденція омолодження цієї категорії злочинців.

Психологічна характеристика особи-шахрая базується на концепції, яка запропонована юридичною психологією, згідно з якою в основі відмінностей особи злочинця від правослухняних громадян лежать ціннісні орієнтації, дефекти правосвідомості та злочинні наміри.

З позицій юридичної психології в особі шахрая, зокрема виділяються такі основні групи чинників, що впливають на формування злочинної поведінки. Якщо розташувати їх за мірою значущості, то вони мають такий вигляд: ядро особи, ціннісні орієнтації, дефекти правосвідомості, установки, мотиви, вивчення і дослідження яких, на жаль, вислизає від учених, що вивчають особу злочинця нині.

На специфіку ціннісних орієнтацій шахрая вказує той факт, що він відноситься до жертви як до неживого об'єкта. Людина для нього насамперед – це можливе джерело власних матеріальних благ. Внутрішній світ жертви, її переживання, страждання у разі позбавлення матеріальних цінностей для злочинця не мають значення.

У шахрайських посяганнях на перший план виступає яскраво виражений корисливий мотив. Проте, окрім користі, мотивами шахрайської діяльності можуть бути: самоствердження, приховане прагнення до влади. Залежно від домінування того або іншого мотиву у разі скоєння злочину уявляється можливим поділити шахраїв, що використовують маніпуляцію свідомістю і поведінкою жертв, на такі групи:

1) шахраї з провідним корисливим мотивом, раціональним підходом до способу здійснення шахрайства, підготовкою до його здійснення і усвідомленням усіх наслідків злочинної діяльності;

2) шахраї з провідним ігровим мотивом (шахрай – гедоніст, що отримує задоволення від процесу злочинної діяльності);

3) шахраї з ведучим ситуативно виниклим мотивом, під впливом сприятливих (з точки зору реалізації злочинного задуму) обставин;

4) шахраї з провідним мотивом, що виник під впливом групового тиску.

Серед шахраїв, які орудують через мережу Інтернет, найбільше зустрічаються злочинці з корисливими та ігровими мотивами.

В основі мотивації корисливих злочинців, зокрема шахраїв, лежать гіпертрофовані (завищені) матеріальні потреби. Корисливі злочинці здебільшого не бачать

цінностей поза матеріальною сферою, основною їхньою властивістю є неконтрольоване прагнення до матеріального збагачення.

У структурі особи шахрая тісно переплетені не лише ціннісні орієнтири і мотиви, але й моральні основи та установки. Установа – це неусвідомлюваний особовий стан готовності до певної діяльності, за допомогою якої може бути здійснена та або інша потреба.

Установа особи – це зайнята нею позиція, яка полягає в певному відношенні до цілей і завдань, що стоять перед нею, та виражається у готовності до діяльності, спрямованої на їх здійснення. Таким чином, установка як готовність особи до певної лінії поведінки, конкретних вчинків разом із ціннісними орієнтаціями лежить в основі злочинної поведінки шахрая, детермінує її. Установка впливає на міру готовності, рішучості скоїти шахрайство і може проявлятися безпосередньо перед скоєнням злочину.

Психологічний портрет шахрая представлений в основному авантюриєм складом особистості. Це пов'язано з проявами так званого «ігрового» типу особистості злочинця. У безумовній наявності мотивів самоствердження, інтелектуального протистояння провідними мотивами у таких злочинців є: по-перше, корисливий мотив, що вирішує завдання матеріального збагачення; по-друге, незнищенна потреба в ризику, азарті гравця.

У низці випадків постійний ризик є взагалі фізіологічно необхідним для особистості шахрая. Така людина просто не може існувати і добре почуватися без отримання певних доз адреналіну в крові.

Успішному здійсненню шахрайської діяльності сприяють деякі особливості особистості шахрая. До конкретних психологічних характеристик, значущих для процесу маніпулювання, слід віднести: високі комунікативні навички, чутливість у міжособистісних контактах, гнучкість у спілкуванні, маккіавелізм (домінуюча стратегія соціальної поведінки, що включає маніпуляцію іншими в особистих цілях, всупереч їхнім власним інтересам), прагнення (у деяких випадках незадоволене) до лідерства.

Вивчаючи особистість шахраїв, можна констатувати у них наявність таких рис, як: обачність, хитрість, рішучість, латентність, детермінацію корисливих спонукань.

Також до характерних особливостей особистості шахраїв можна віднести таке: дар переконання; вміння викликати довіру чи повагу (довіра – через симпатію, повагу і страх – через ілюзію сили); адаптивність і гнучкість; вміння працювати з інформацією та швидко реагування на мінливу інформацію; вміння планувати, обмірковувати все до дрібниць; схильність до ризику; знижена тривожність; високий самоконтроль, самовладання, терпіння та ін. [3, с. 156]. Загалом це вольові, впевнені в собі люди, що володіють невичерпним оптимізмом, мають шарм, чарівність, а часто і інтелектуальну перевагу над жертвою.

Шахраї самі по собі є гарними психологами і знають, на які слабкі сторони людської натури можна натиснути, щоб переконати жертву добровільно розлучитися з грошима (малоосвіченість, невігластво, жадібність, віра в «щасливий випадок», спрага «халяви», лень, азарт, самозамилування, марнославство, несамостійність, забобони, звичка бути ввічливим і дотримуватися

суспільних норм, ритуали і традиції, комплекси, невротичні стани тощо).

Інтуїтивно шахраї використовують фактор навіювання, впливаючи на емоції і почуття, тобто на підсвідомість жертви, тим самим маніпулюючи поведінкою, розумом і волею людини незалежно від рівня освіченості [1, с. 208].

На жаль, у нашій країні інтернет-шахраї покарання практично не несуть. Натепер, на жаль, встановити і тим більше покарати порушників на практиці вкрай складно через анонімність Інтернету, неможливість збору достатніх для індивідуалізації користувача доказів, неопрацьованості підходу в судовій практиці до оцінки достатності, достовірності та належності доказів в інтернет-суперечках, некомпетентності більшості правоохоронних органів в ІТ та ін. Те ж стосується і таких популярних порушень у мережі, як СПАМ, злом сайтів, поширення вірусів. У грамотних діях порушників встановити їх практично нереально. Навіть, коли шахрая ловлять, справа розсипається в суді через те, що судді і прокурори не хочуть розбиратися в тому, що таке ІР-адреса. Поки ця ситуація не зміниться, кількість аферистів у мережі буде тільки зростати.

Слід зазначити, що, незважаючи на наявні в науковій літературі вагомі відомості про особливості злочинців, їх бракує для формування цілісного, завершеного і повного уявлення про психологічний портрет інтернет-шахрая і можливості обліку його внутрішнього світу і поведінкових проявів у процесі розслідування.

Висновки. Отже, вагоме значення в запобіганні та розкритті злочинів насамперед мають відігравати належна підготовка або підвищення кваліфікації фахівців правоохоронних органів у сфері розкриття та розслідування такого виду злочинів, а також відповідна їх профілактика. Так, з урахуванням зростання цього виду злочину в мережі Інтернет віктимологічну профілакти-

ку слід проводити шляхом масового інформування громадян про діяльність шахраїв, арсенал їхніх методів і прийомів. Інформування має враховувати соціальні та психологічні характеристики потенційних жертв шахрайства.

Слід також підкреслити, що певним інтересом для України може стати вивчення та застосування позитивного досвіду країн світу з питань запобігання та протидії кіберзлочинності. Так, позитивні результати такого досвіду можна використовувати не тільки у практичній діяльності правоохоронних органів, але й у розробці нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання кіберзлочинності, зокрема й інтернет-шахрайства.

Література

1. Булатов А.С. Кримінальне маніпулювання під час шахрайства. Юридична психологія: науковий журнал. К., 2015. С. 203-213.
2. Кальниш В.В. Формування громадсько-політичної поведінки великих груп населення. К.: Наукове видання, 2009. 260 с.
3. Кравченко О.В. Психологічні особливості шахрая. Х.: «Право», 2005. 303 с.
4. Протидія кіберзлочинам: кримінально-правові та криміналістичні аспекти: посібник. К., 2012. 140 с.
5. Саймон Дж. Кто в овечьей шкуре? Как распознать манипулятора. М.: «Альпина Паблишер», 2015. 190 с.
6. Альбрехт У. Мошенничество / У. Альбрехт, Дж. Венц, Т. Уильям. / Перев. с англ. СПб: «Питер-Пресс», 1995. 400 с.

*Прудка Л. М.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*